

AP 4308
РИЛК УРХТВ

+

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

МИРЗО УЛУҒБЕК НОМИДАГИ
ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ УНИВЕРСИТЕТИ

Қўлёзма ҳуқуқида
УДК: 17.022.1-057.87 (575.1)+
374.32(575.1)

ТЕМИРОВА НИЛУФАР ЭРКИНОВНА

ТАЛАБА ЁШЛАРНИНГ МАЪНАВИЙ
ШАКЛЛАНИШИДА МИЛЛИЙ ВА УМУМИНСОНИЙ
ҚАДРИЯТЛАР ДИАЛЁКТИКАСИ

Ихтисослик: 09.00.11 – Ижтимоий фалсафа

Фалсафа фанлари номзоди илмий
даражасини олиш учун ёзилган диссертация

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т И

Диссертация Гулистон Давлат университети Фалсафа кафедрасида бажарилган.

Илмий раҳбар — фалсафа фанлари доктори
Қ.Н.НАЗАРОВ

Расмий оппонентлар: фалсафа фанлари доктори,
профессор У.Ҳ.ҚОРАБОЕВ

фалсафа фанлари доктори
В.А.АЛИМАСОВ

Етакчи ташкилот — Жаҳон иқтисодиёти ва
дипломатия университети

Ҳимоя 2006 йил « 22 » июнь кунин соат 2.00 да
Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети
ҳузуридаги фалсафа фанлари доктори (номзоди) илмий
даражасини ҳимоя қилиш буйича Д. 067.02.01 рақамли
Ихтисослашган кенгаш мажлисида бўлиб ўтди.

Манзил: 700095, Тошкент шаҳри, Талабалар шаҳарчаси,
Форобий кўчаси 16, Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон
Миллий университети, Фалсафа факультети; 215 – хона.

Диссертация билан Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон
Миллий университетининг илмий кутубхонасида танишиш
мумкин. 700095, Тошкент шаҳри, Талабалар шаҳарчаси.

Автореферат 2006 йил « 23 » май да тарқатилди.

Тамғали муҳр билан тасдиқланган тақризларингизни
Ихтисослашган кенгаш илмий котиби (700095, Тошкент шаҳри,
Талабалар шаҳарчаси, Форобий кўчаси 16, Мирзо Улуғбек
номидаги Ўзбекистон Миллий университети, Фалсафа
факультети, 324 – хона) га юборишингизни сўраймиз.

Ихтисослашган кенгаш
илмий котиби, фалсафа
фанлари доктори

Алимов

Д.Т.НОРҚУЛОВ

I. DISSERTACIЯNINING UMUMIЙ TAVSIFI

Тадқиқот мавзусининг долзарблиги. Мамлакатимизда амалга оширилаётган туб ўзгаришлардан кўзланаётган мақсад «бу эл – юртимизнинг эртанги куни, равнақи ва тараққиёти, Ўзбекистоннинг жаҳондаги ўрни ва нуфузини белгилаб берадиган том маънодаги ислохотларни амалга оширишдан иборат»¹. Ушбу фикрини давом эттириб, Республикамиз Президенти И.А.Каримов: «Ҳеч кимдан кам бўлмаган, бамисоли эркин қуш каби парвозга шай бўлиб турган, билаги кучга тўлиб, салоҳияти юксалиб бораётган, умид ишончимиз, таянчимиз ва суянчимиз бўлган навқирон авлодимизнинг майдонга чиқаётгани мана шу сиёсатнинг дастлабки нишонасидир»², – дея таъкидлайди. Зеро, жамиятнинг бир тараққиёт босқичидан ва қадриятлардан иккинчи тараққиёт босқичи ва қадриятларга ўтиши, прогрессив ғояларнинг кишилар онги ва тафаккуридан жой олиши, ислохотларнинг позитив ўзгаришларга, цивилизация талабларига мос ижтимоий ҳодисаларга айланиши замон талабларига жавоб берадиган – юқори малакали кадрлар этиштиришга боғлиқдир. Чунки, тафаккури ҳар хил «изм»лардан озод, замонавий дунёқараш, миллий ва умуминсоний қадриятларга ворис бўлган инсонларгина фуқаролик жамиятини барпо этишга, эл – юрт равнақига ўз ҳиссасини қўшишга қодирдир.

Талаба ёшлар маънавиятини шакллантириш муаммоларини ижтимоий – фалсафий тадқиқ этишнинг долзарблиги қуйидагилар билан белгиланади:

Биринчидан, жамиятимизнинг келгуси тараққиёти, Ватанимиз истиқлолнинг тақдирини, ҳақимизнинг жаҳон цивилизациясига қўшадиган ҳиссаси бугун ўқув юртларида таълим олаётган талаба ёшларнинг маънавиятига, эгаллаган касб – кори, интеллектуал билими ва келажак учун масъулиятни ўз зиммасига олишига боғлиқ. Чунки бугун ўқув юртларида таълим олаётган талаба ёшлар эртага у ёки бу соҳани, жамият ва давлат ишларини бошқаради, мустақиллик йилларида яратилган бойликларни, маънавий қадриятларни келгуси авлодларга етказиши.

Иккинчидан, талаба ёшлар ўзининг ҳаёти ва мақсади, ўтмишга ва келажакка муносабати, маданий бойликлар ва меросни ўзлаштириши, ижтимоий тараққиёт қонунларини идрок

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон Республикаси мустақиллигининг ўн уч йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги сўз. // Ўзбек халқи ҳеч қачон, ҳеч кимга қарам бўлмайди. 13 – ж. – Т.: Ўзбекистон, 2005. – 6 – бет.

² Уша жойда. – 7 – бет.

этиши, ички маънавий—руҳий дунёси билан қолган ёшлардан фарқ қилади. Уларда ижтимоий фаолликка, эл—юрт манфаатларига хизмат қилишга интилиш, билимга, маърифатга, тараққий этган халқлар маданиятига қизиқиш юқори бўлади. Аммо ушбу интилиш ва қизиқиш айрим талаба ёшларда ижобий, конструктив даражага кўтарилмай қолмоқда.

Учинчидан, бугун дунёда ва жамият ҳаётида содир бўлаётган ўзгаришлар, мамлакатимизга нисбатан четдан туриб содир этилаётган информацион хуружлар талаба ёшлардан ўз касбига, таълимга, ён—атрофга ўта масъулият билан ёндашишни, ҳаётини мақсадини тўғри танлашни талаб этмоқда. Аммо касб—кор маҳорати қанчалик муҳим бўлмасин, бўлгуси малакали мутахассис, у ёки бу соҳанинг бўлгуси раҳбари учун юксак инсоний фазилатлар ва маънавият ҳам шунчалик зарурдир. Маънавияти юксак мутахассисгина ҳушёр ва огоҳ бўлиши, кишиларни эзгу гоялар асосида ўз атрофига бирлаштириши, уларни давр талаблари кун тартибига қўяётган вазифаларни бажаришга йўналтириши мумкин.

Тўртинчидан, кейинги йилларда маънавиятга оид кўплаб монографиялар, ҳаммуаллифликда асарлар, тўпламлар ва илмий мақолалар чоп этилди. Ушбу изланишларда маънавиятнинг умумий назарий ва ижтимоий—педагогик муаммолари муҳокама қилинади. Бироқ уларнинг илмий—назарий қимматини инкор қилмаган тарзда, маънавиятга дифференциал, шахснинг, кишиларнинг ижтимоий—демографик (масалан, талаба ёшлар, мактаб ўқувчилари, ишчи ёшлар ва б.) жиҳатлари нуқтани назаридан ёндашиш тадқиқотчиларнинг эътиборидан четда қолмоқда. Объектнинг ёши, тажрибаси, жинси каби хусусиятларни ҳисобга олмаслик ижтимоий—педагогик жараёнларнинг самарасига акс таъсир этади.

Бешинчидан, маънавият тизимида миллий ва умуминсоний қадриятлар муҳим ўрин эгаллайди. Аммо чоп этилган асарларда ушбу қадриятларнинг муҳимлиги шунчаки таъкидланади, холос. Ваҳоланки, улар ўзининг ички хусусиятларига, ўзаро диалектик боғлиқлик қонунарига эгаки, буларни чуқур англамаслик, идрок этмаслик кишилар маънавий—руҳий оламини жўн тушунишга, унинг ранг—баранглигини сийқалаштиришга, ижтимоий—педагогик имкониятлардан самарали фойдаланмасликка олиб келади. Айрим талаба ёшларда учраётган бепарқлик, ижтимоий бурчни англамаслик, кексалар панд—насиҳатини менсимаслик, нигилизм, фаҳат кайф—сафо қилиб яшашга интилиш каби салбий иллатлар ана шу ёндашувлар натижасидир.

Мавзунинг ўрганилганлик даражаси. Миллий ва умуминсоний қадриятлар масаласи қадимдан файласуфларнинг

эътиборини жалб қилиб келмоқда. Жумладан, қадимги Юнонистонда инсон томонидан табиатни ўзлаштириш "cultura" деб аталиб, этимологик жиҳатдан "ерни қайта ишлаш", "ерга ишлов бериш" маъноларини англатган бўлса—да, юнонлар уни ёшларни тарбия, таълим олиш, мавжуд ахлоқий нормаларни эгаллаш мазмунида ҳам тушунишган.

Ушбу талқин кейинчалик инсоннинг ақлу идроки ва қўли билан яратган барча бойликларга нисбатан қўлланиладиган бўлди. Аслида бу инсон ва у томонидан яратилган маданий бойликларни эъозлаш, қадрлаш томон интилиш эди. Шундай бўлса—да, қадриятларни махсус ижтимоий ҳодиса, тадқиқот объекти сифатида ўрганиш XIX асрдагина шаклланди.

Хориж тадқиқотчилари ёшлар муаммоларига жиддий эътибор бериб келадилар. Ш.Бюлер, Э.Шпрангер, Х.Зельцман, И.Песталоцци, О.Гуммерц, Т.Циен асарларида Ж.Ж.Руссо ғоялари давом эттирилади. Ш.Бюлер ёшларнинг кундалик дафтарларини таҳлил қилиб, уларнинг шахс сифатида ва психофизиологик етишиш жараёнларини ўрганadi. У ёшлик даврини 21—24 ёшлар билан белгилayди. Ушбу даврда, Ш.Бюлер фикрига кўра, «шахснинг характери ва қизиқиши кескин кўринишда бўлади, интеллект ўзининг ҳақиқий чўққисига чиқади, ирода ҳақиқий кучга тўлади. Шу даврда эҳтирослар, мақсадлар, идеаллар, шахс шаклланади»¹.

Ғарб тадқиқотчиларининг қарашларига Э.Шпрангернинг ғоялари, фикрлари ҳамон таъсир этиб келади. Файласуф, психолог ва педагог сифатида Э.Шпрангер «ёшлик даври руҳий тузилишининг тўла тасвирини»² яратишни ўз олдига мақсад қилиб қўйган. У Ж.Ж.Руссонинг «ёшлик шахснинг иккинчи туғилиш даври» деган фикрига таянади ва бу даврда шахс ўзининг «мен»ини топишга, ҳаётий режалар тузишга, ҳаётга, сиёсатга, динга, ахлоққа, жинсий муносабатларга фаол муносабатда бўлади, деб кўрсатади.³

Э.Шпрангер ёшлик даврида шахснинг ўз ички руҳий кечинмаларини англаш (рефлексия)га, ён—атрофдаги тушунча, қадриятлар билан уларни солиштиришга, кўпинча ўзини «бошқача шахс» сифатида тасаввур қилиб жамиятдан, ён—атрофдагилардан узоқлашишга интилади. Ёшлар руҳиятидаги ўзгаришларни ифода этиб, Э.Шпрангер ёзади: «Бугун «мен» ўзини янгича сезмоқда, яъни «мен» билан бошқа «мен» ёки «мен

¹ Bühler Ch. Das Seelenleben des Jugendlichen. -Jena, 1997. - S. 18.

² Spranger E. Psychologie des Jugendalters. -Leipzig, 1996. - S. 2.

³ Қаранг: Spranger E. Psychologie des Jugendalters. -Leipzig, 1996. -S. 38

эмас» ўртасида чуқур жарлик пайдо бўлган, руҳан кишилар бир – бирларига ётдилар».¹

Ф.Ницше ва В.Дильтейнинг айрим ғояларини ёшлар ҳақидаги қарашларга татбиқ этиб, Э.Шпрангер ёзади: «Пастда эмас, балки юқори поғонада бўлиш, ироданинг ҳокимиятга, ҳаётда ўз ўрнини топишга интилиши биринчи навбатдаги, асосий кўрсаткичдир, демак, ҳаётий режалар тузишга ҳаракатлантирувчи турткидир, кучдир»². Шунинг учун Э.Шпрангер ёшлар юқори сиёсий вазифалардан, сиёсий ташкилотларда иштирок қилишдан узоқроқ бўлиши зарур, деб билган.³

АҚШда С.Холл, Д.Кемпбелл, Э.Эриксон, Э.Фромм, К.Хорни, С.Эйзенштадт, Р.Бенедикт, Б.Малиновский, Д.Мид, Д.Аусубел каби тадқиқотчилар ёшлар муаммоларини ўрганишда муҳим ютуқларни қўлга киритдилар. Масалан, С.Холл ёшликни «шахснинг иккинчи туғилиши» даври деб атади. Унинг, «ёшлик бўронлар ва тўқнашувлар даври», ибораси илмий адабиётларга ёшлар психологиясини тўла очиб берувчи таъриф сифатида кирган.⁴

Д.Аусубел ёшларга хос психобиологик ва маданий – маънавий ўзгаришлар жараёнларини тадқиқ этган. У ёшларга ўзига хос бўлган қадриятларни яратиш хослигини қайд этади. Бу қадриятлар ёшларнинг ўзига, ён – атрофга, оиласига, тенгқурларига муносабатларида акс этади.⁵

Д.Кемпбелл ёшлик даврида шахс ўз «мен»ини гўдак тасаввуридан ажратади», «реал борлиқ билан ҳаётий қадриятлар ўртасида сезиларли фарқлар бўлади», деб ҳисоблайди. С.Эйзенштадт ўзининг «Авлодлардан авлодларга» асарида ёшларга антропологик ёндашади ва уларнинг «индустриал жамиятдаги макросоциал ва микросоциал бирликлар» билан муносабатлари алоҳида, ёшлар хусусиятига хос тарзда кечишини қайд этади. Ҳаётий қадриятларнинг шаклланиши, умуман, даврларнинг ўзига хос хусусиятлари биологик эмас, балки маданий белгилар билан ўлчанади. Ёшлар оила ва гуруҳлар, жамият ўртасидаги муносабатларни уйғунлаштирувчи қатлам ҳисобланади.⁶

С.Эйзенштадт ёшларнинг ижтимоий ролларини, ўқишга, бўш вақтга, ноформал гуруҳлардаги иштирокига эътибор беради ва уларга «алоҳида маданият» («peer group-culture») хос деган

¹ Қаранг: Уша жойда. – S.41 – 42.

² Spranger E. Psychologie des Jugendalters. – Leipzig, 1996. – S. 46.

³ Қаранг: Уша жойда. – S. 212.

⁴ Қаранг: Hall St. Adolescence. – London, 1995. – P.153.

⁵ Қаранг: Ausubel D.P. Das Jugendalter. – München, 1968. – S.56.

⁶ Қаранг: Eisenstadt S.N. Von Generation zu Generation. – München, 1996. – S.300.

фикрга келади. Ушбу концепция Фарбий Европалик бошқа тадқиқотчилар (Г.Шельский, Ф.Тенбрук) изланишларида давом эттирилади.

Фалсафий ва социологик тадқиқотларнинг деярли барчасида у ёки бу даражада В.Дильтей, М.Вебер, К.Мангейм, А.Камю, Э.Дюркгейм, Г.Зиммель, Т.Парсонсларнинг таъсири бор. Агар В.Дильтей «ҳаёт фалсафаси» орқали ёшлар, шахс шаклланиш жараёнларини тадқиқ этиш концепциясини илгари сурган бўлса, М.Вебер тузумни протестант этикаси орқали танқид қилади ва ўзига хос «қадриятлар этикаси»ни яратади. К.Мангеймнинг «Авлодлар муаммолари» асари ҳозиргача энг муҳим тадқиқот сифатида қаралади ва ёшларга оид тадқиқотларда тез-тез тилга олинади.

1960 йилларда кўтарилган ёшларнинг турли ижтимоий-сиёсий ҳаракатлари муаммони жамият мақсади ва манфаатлари билан боғлаб ўрганишни тақозо этди. Психоаналитик, психобиологик ва антропологик ёндашувлар ижтимоий (социологик) ёндашув билан уйғунликда қараладиган, ўрганиладиган бўлди. Бу ўринда Л.Розенмайер, Г.Вурцбахер, Г.Кройтц, К.Аллербек, Ф.Найдгардт, Г.Гризенинг тадқиқотларини эслаш мумкин. Уларда бир томондан мавжуд тузумдаги салбий ҳоллар, ёшларнинг «ўз ҳолига ташлаб қўйилгани» танқид қилинса, иккинчи томондан, ёшларни «алоҳида табақа» сифатида қараш, мавжуд муаммоларни ноформал гуруҳлар ва уларга хос маданий масалаларни ўрганиш орқали ҳал қилишга интилиш кўзга ташланади. Масалан, Г.Кройтц мавжуд тузумни ва унинг ёшларга муносабатларини кескин танқид қилиш йўлидан борди.¹ Г.Гризе эса ёшларнинг норозилик ҳаракатлари ҳақидаги қарашларини ифода этиб ёзади: «Ёшлар ёшлик босқичлари ва табиат маҳсули эмас, балки ўзининг кўриниши нуқтаи назаридан тарихий жараёнлар билан боғлиқ ижтимоий-маданий ҳодисадир»². Шунинг учун Г.Гризе ёшлар муаммосига ижтимоий-иқтисодий, сиёсий, маданий нуқтаи назарлардан ёндашиш зарур, деган хулосага келади. Бу аввалги ёндашувлардан ижтимоий йўналтирилганлиги билан фарқ қилади.

Ижтимоий ёндашув ёшлар муаммосига оид конфликтология назариясини вужудга келтирди. Унинг илмий масалалари Б.Буххофер, Й.Фридрихс, Г.Людтке, Р.Дарендорф асарларида таҳлил қилинди.³

¹ Қаранг: Kreutz H. Soziologie der Jugend. - München, 1974.

² Grieze H.M. Sozialwissenschaftliche Jugendtheorien. - Weinheim und Basel, 1977. - S. 11.

³ Қаранг: Buchhofer F., Friedrichs J., Ludtke H. Alter, Generationsdynamik und soziale Differenzierung. Zur Revision des Generationsbegriffs als analytisches Konzept. In: Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, 2, 1970. S. 300-334.

Ф. Найдгард ёшликни бир ёшдаги шахсларнинг ижтимоий табақаланиши, яъни уларнинг ижтимоийлашуви ва жамият поғоналарида турли уринларни эгаллаши билан боғлаб талқин қилади. Унинг фикрига кўра, жамият ушбу табақалар ўртасидаги фарқларни, қарама-қаршиликларни, роллар ўртасидаги зиддиятларни йўқотиши зарур.¹

70–80 йилларда эса Фарб фалсафаси ва социологиясида «янги консерватизм» оқими юзага келди. Ушбу оқимнинг йирик вакиллари А.Бэлл, Г.Кан ва З.Бжезинский, Г.Шельский, К.Штейнбух, Й.Дитц ҳисобланади.² Айнан ўша даврларда Г.Маркузе ва Франкфурт мактабининг вакиллари «ёшлар исёнининг гоёвий назариётчилари» сифатида майдонга чиқдилар. Бироқ ёшлар ҳаракати ўзининг ҳеч қандай сиёсий дастурига эга эмас эди. Ушбу ҳаракатта илмий–назарий тус бериш, уни «субкультура» ва «турилу гуруҳ» («peer group») категориялари билан асослаш Т.Парсонс, Д.Колеман, А.Коэнц, В.Миллер томонидан амалга оширилди.³

Фарбий Европа тадқиқотчиларининг изланишлари кўпроқ социологик характерга эга бўлиб, уларда ёшлар ўз қадриятлари, қизиқишларига эга алоҳида гуруҳ, ҳатто синф сифатида қараш мавжуд. Бироқ уларда ёшлар эъзозлайдиган қадриятлар, нормалар, турмуш тарзи кенг ижтимоий муносабатларнинг, сиёсий, иқтисодий ва маданий жараёнларнинг таъсири эмас, балки индивид, гуруҳ, қатламнинг ички функционал хусусиятлари, қизиқишларининг белгилари сифатида қаралади.

Маънавият, миллий ва умуминсоний қадриятлар, уларнинг ёшлар маънавий камолотига таъсири ҳақидаги фикрларни Ал-Форобий, Абу Али Ибн Сино, Абу Райҳон Беруний, Бурҳониддин Марғиноний, Аҳмад Яссавий, Паҳлавон Маҳмуд, Алишер Навоий, Бобур асарларидан ҳам кўплаб келтириш мумкин. Кейинчалик эса маърифатпарварлик гоёларини устувор деб билувчи жаҳидларнинг кузга кўринган вакиллари Мунавварқори Абдурашидхон ўғли, Маҳмудхужа Беҳбудий, Абдурауф Фитрат, Абдулла Авлоний, Садриддин Айний ва бошқалар ёшлар онгига маърифат, маданият, миллий онглилик, миллий тил, миллий урф – одат ва умуминсоний маърифий билимларни олиб киришга ҳаракат қилганлар.

Диссертацияда собиқ СССР даврида миллий қадриятларга нигилистча муносабатлар юзага келгани, ушбу муносабатлар айрим ёшларда ўзбек тилига, халқимизнинг урф – одатлари,

¹ Қаранг: Jugend zwischen Bund 24... Bd. I. Vorstudie. S. 11, 12, 85 ва 6.

² Ball D. The Coming of Post-Industrial Society. – New-York, 1973; Kahn H. Vor uns die guten Jahre. Ein realistisches Modell unzerer Zukunft. Wien-München-Zürich-Innsbruck, 1977 ва 6.

³ Қаранг: Антонович И.И. Социология США: Проблемы и поиски решений. – Минск, 1996.

тарихи ва маданиятига менсимай қарашни шаклантиргани очиб берилади.

Мустақилликка эришгандан сўнг республикамиз олимлари — Ж. Туленов, Э. Юсупов, Х. Шайхова, Д. Ҳабибуллаева, А. Абдуғафуров, Қ. Назаров ва бошқалар аксиологиянинг у ёки бу соҳаларини тадқиқ этдилар. Ж.Туленов, Э.Юсупов, З.Ғафуров асарларида ўтмиш аждодларимиз маънавий меросига таянган ҳолда қадриятларнинг миллий жиҳатларига кўпроқ эътибор берилган¹. Уларда аксиологиянинг вужудга келиши, ривожланиш босқичлари, шарқона илдизлари, ўзига хос тамойиллари, қадрлаш ва қадрсизланиш муаммолари, қадриятларнинг миллий ва умуминсоний жиҳатлари тадқиқ қилинган.

Ёшларда миллий ва умуминсоний қадриятларни шакллантиришнинг айрим масалаларини О.Тоҳиров, ёшларни миллий мерос руҳида тарбиялаш масалаларининг ижтимоий — фалсафий жиҳатларини Х.Шайхова, Э.Юнусова, Ф.Атамуродова, Х.Аҳмедова, Ф. Йўлдошев, З.Қодировалар тадқиқ этганлар². Шунга қарамай, талаба ёшларнинг маънавиятини шакллантиришда миллий ва умуминсоний қадриятлар диалектикаси ижтимоий — фалсафий тадқиқот объекти бўлмаган.

Тадқиқотнинг мақсади ва вазифалари. Талаба ёшларнинг маънавий шаклланишига миллий ва умуминсоний қадриятларнинг диалектик таъсирини ижтимоий — фалсафий тадқиқ этиш, ушбу жараённинг ижтимоий — педагогик самарадорлигини ошириш йўларини аниқлаш диссертациянинг бош мақсадидир.

Ушбу мақсаддан келиб чиққан **вазифалар:**

— миллий ва умуминсоний қадриятларга оид назарий — аксиологик концепцияларни;

— Марказий Осие мутафаккирларининг шахс маънавияти, унинг шаклланишида миллий ва умуминсоний қадриятларнинг аҳамияти ҳақидаги ижтимоий — фалсафий фикрларини;

¹ Қаранг: Туленов Ж., Юсупов Э., Ғофуров З. Истиқлол ва тараққиёт мафкураси: мақсад ва йўналишлари. — Т.:Ўзбекистон, 1993; Туленов Ж. Қадриятлар фалсафаси. — Т.:Ўзбекистон, 1998; Юсупов Э. Инсон камолдининг маънавий асослари. — Т.: Университет, 1998; Ҳабибуллаева Д. Ўзбекистонда умуминсоний ва миллий қадриятларнинг тикланиши. Тар. фан. номз. дисс. — Т.: 1995; Назаров К. Аксиология (Қадриятлар фалсафаси.) — Т.: ЎЗМУ, 2005; Ўзбекистон жамиятини демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ қилиш йўлида. — Т.: Академия, 2005 ва б.

² Қаранг: Тоҳиров О. Комилалик — етуклик тимсоли. // Мулоқот, 1999, 3 — сон. — 39 — 41б.; Юнусова Э. Ёшларнинг маънавий камолоти. — Т.: Ўзбекистон, 1995; Аҳмедова Х. Демократик жамиятда мафкура ва ёшлар муаммоси. // Ижтимоий фикр, 2000, 1 — 2 сон. — 150 — 154 б.; Йўлдошев Ф., Ҳайдаров О. Маънавий мерос ва ёшлар тарбияси. // Гулистон, 1999, 5 — сон. — 5 — 6 б.; С.Атамуродов. Талаба ёшларининг миллий ўзликни англаши. // Ижтимоий фикр, 2000, 1 — 2 сон. — 150 — 154 б.; З.Р.Қадырова. Проблемы повышения социальной активности молодежи Узбекистана в условиях всестороннего реформирования общества. — Т.: 1999 ва б.

— мустақил ривожланиш ва бозор муносабатларига ўтиш шароитида маънавий янгиликларнинг муҳимлигини, унда қадриятларнинг ижтимоий — функционал аҳамиятини;

— миллий маънавий тараққиёт ва умуминсоний қадриятлар диалектикасининг намоён бўлиши хусусиятларини;

— талаба ёшлар маънавиятида ҳаётий мақсад ва ҳаётий идеалнинг уйғунлашиб келиш хусусиятларини;

— ҳаётий мақсад ва қадриятлар диалектикасининг талаба ёшларда ижтимоий — маънавий фазилатларнинг шаклланишига таъсирини тадқиқ этишдан;

— талаба ёшлар маънавиятининг шаклланишига таъсир қилувчи ижтимоий — педагогик воситалар ва технологиялардан самарали фойдаланиш йўллари кўрсатиб беришдан иборатдир.

Тадқиқот объекти миллий ва умуминсоний қадриятларнинг шаклланиш жараёни ва ривожланиш қонуниятлари.

Тадқиқот предмети талаба ёшларнинг маънавий шаклланишида қадриятлар ва ҳаётий мақсадлар ўртасидаги муносабатлар диалектикасидир.

Тадқиқотнинг назарий ва методологик асоси. Диссертациянинг илмий — назарий концепциясини белгилаб олишда Республикамиз Президенти И.А.Каримовнинг асарлари, махсус фармонлари, маъруза ҳамда суҳбатларида ёшлар ва ёш мутахассис — кадрлар тайёрлашга қаратилган фикрлари, кўрсатмалари назарий ва методологик асос вазифасини ўтади. Диссертацияни ёзишда замонавий файласуф, сиёсатшунос, социолог, тарихчи ва ҳуқуқшунос олимларнинг муаммога оид илмий хулосаларига таянилди.

Тадқиқот жараёнида халқаро ва республикада ўтказилган қўлаб социологик тадқиқотларга мурожаат қилинди. Унда анализ ва синтез, ретроспектив таҳлил, ижтимоий фикр ва статистик маълумотларни ўрганиш, ёшларнинг маънавиятини, ҳаётий мақсадни белгилашни соқодиномик кузатиш каби тадқиқот усулларидан фойдаланилди.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги. Талаба ёшлар маънавиятининг шаклланиши илк бор миллий ва умуминсоний қадриятларнинг диалектикаси нуқтаи назаридан тадқиқ этилди. Объектнинг ўзига хос ижтимоий — демографик хусусиятларидан келиб чиқиб, унинг маънавий ҳаётидаги соқодиномик ўзгаришларни ўрганишга аксиологик — дифференциал ёндашилди.

Талаба ёшлар маънавиятига миллий ва умуминсоний қадриятларнинг таъсири «ҳаётий мақсад», «ҳаётий идеал» каби антропологик тушунчалар орқали таҳлил этилди. Бу эса миллий ва умуминсоний қадриятлар диалектикаси талаба ёшларнинг:

– юқори малакали мутахассис бўлиб етишишини ахлоқий фазилатлар билан уйғунлаштириш;

– ички зиддиятларга тўла ижтимоий ҳаётда ўз ўрнини топишида ижтимоий – тарихий тажрибаларга таяниш;

– илм – фан асосларини ўрганишни конкрет ҳаётий эҳтиёжлари билан қўшиб олиб бориш;

– ота – она ёрдамига таянган ҳолда ҳаёт субъекти бўлиш, яъни мустақил яшаш, масъулиятни ўз устига олиш;

– жаҳон цивилизацияси ютуқларидан, халқаро маданий – интеграцион алоқалар имкониятларидан фойдаланишни реал ҳаётий мақсадлари билан тўлдириш;

– оиласи, маҳалласи, Ватани билан маънавий – руҳий бирлигини, уйғунлигини сақлаб қолиш каби инсоний интилишларида ақс этишини исботлаш имконини берди.

Тадқиқотнинг назарий ва амалий аҳамияти. Ёшлар маънавиятини шакллантиришга аксиологик – дифференциал ёндашиш, унда ижтимоий – тарихий тажрибаларга таяниш, миллий ва умуминсоний қадриятларни янахсининг ҳаётий мақсади, ҳаётий идеали билан уйғунлаштириш лозимлиги ҳақидаги фикрлар маънавият муаммолари билан шуғулланувчи ижтимоий фанларни янги гоёлар ва ёндашувлар билан бойитади.

Ўтказилган социологик тадқиқот усуллари ва олинган натижаларни эса ижтимоий – тарбиявий институтлар фаолиятига янги педагогик технология сифатида татбиқ этиш мумкин.

Тадқиқотнинг илмий – назарий ва ижтимоий – амалий аҳамияти кўпқирралидир. Улардан дарсликлар, ўқув қўлланмалари, методик тавсияномалар, махсус курс дастурлари ишлаб чиқишда, маънавият ва маърифат марказлари, ёшлар ижодий уйлари, мактаблар ва ўқув юрларининг оммавий – маданий тадбирларида, ёшлар маънавиятидаги социодинамик ўзгаришларни махсус сўровномалар орқали ўрганиб боришда фойдаланиш мумкин. Ёшларни ижтимоий жараёнларнинг фаол субъектига айлантиришни назарда тутган ҳаётий мақсадни, ҳаётий идеални ўрганиш усулини янги педагогик технология сифатида қўллаш айти мумкин.

Тадқиқот натижаларини синовдан ўтказиш ва татбиқ этиш. Диссертация Гулистон Давлат университети «Фалсафа» ва «Ўзбекистонда демократик жамият қуриш назарияси ва амалиёти» кафедраларининг қўшма йиғилишида (2005 йил 11 феврал, 2 – сонли баённома) муҳокама қилинган. Шунингдек, у Абу Райҳон Беруний номидаги Тошкент Давлат Техника университети фалсафа кафедрасида (2005 йил 22 июнь, 29 – сонли баённома), Тошкент тиббиёт академияси ижтимоий – гуманитар фанлар кафедрасида (2005 йил 14 сентябр, 1 – сонли

баённома), Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий Университети қошидаги Д. 067.02.01 фалсафа фанлари доктори (номзоди) илмий даражаси учун диссертациялар ҳимояси бўйича Ихтисослашган кенгаш қошидаги Ижтимоий фалсафа ихтисосликлари бўйича илмий – назарий, методик семинарларда (2005 йил 20 октябр, 3 – сонли баённома) муҳокамадан ўтган ва ҳимояга тавсия этилган.

Диссертациянинг асосий натижалари Тошкент, Гулистон шаҳарларида бўлиб ўтган Республика миқёсидаги илмий – назарий ва амалий анжуманларда илмий жамоатчилик ҳукмига ҳавола қилинган.

Тадқиқот натижаларининг нашр этилганлиги. Илмий тадқиқот натижалари 4 та журнал, 5 та турли илмий – назарий анжуманлар ва 2 та махсус илмий тўпламларда чоп этилган мақолаларда баён этилган.

Тадқиқотнинг тузилиши. Диссертациянинг асосий матни 148 бетдан, мундарижаси «Кириш», уч боб, «Худоса», «Фойдаланилган адабиётлар рўйхати» ва «Иловалар» дан иборат.

II. ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Тадқиқотнинг «Кириш» қисмида мавзунинг долзарблиги асосланган, тадқиқотнинг мақсади ва вазифалари белгиланган, унинг илмий янгилиги, назарий ва амалий аҳамияти очиб берилган, изланиш натижаларининг синовдан ўтганлиги кўрсатилган.

«Миллий ва умуминсоний қадриятлар – ижтимоий-фалсафий тадқиқотлар объекти» деб номланган биринчи бобда миллий ва умуминсоний қадриятлар назарий – фалсафий, аксиологик, социомаданий таҳлил қилинган.

Бобнинг биринчи (1.1.) параграфида «Миллий ва умуминсоний қадриятлар диалектикаси: назарий-фалсафий таҳлил» килинади. Ижтимоий фалсафадаги ёндашувлар ўрганилиб, улардаги баҳсталаб томонлар очиб берилади ва қадриятларга тадқиқот концепцияси нуктаи назаридан таъриф берилади.

Қадриятлар мавзуи кўпдан буён файласуфлар, социологлар, педагоглар, маданиятшунослар диққатини тортиб келади. Изланишларда қадриятларга функционал нуктаи назардан илмий – назарий, ижтимоий – амалий, маърифий – тарғибий, ахлоқий – этик, антропологик, миллий – тарихий, маданий – маънавий каби ёндашишлар мавжуд. Бу қадриятларнинг инсон ва

жамият фаолиятининг моҳияти билан боғлиқ кенг қамровли ижтимоий ҳодисалигидан далолат беради.

Бобда таъкидланганидек, «Қадрият — воқелиқдаги муайян ҳодисаларнинг умумбашарий, ижтимоий—ахлоқий, маданий—маънавий аҳамиятини кўрсатиш учун қўлланиладиган фалсафий—социологик ва аксиологик тушунча. Жамият, инсон ва инсоният учун аҳамиятли бўлган барча нарса, ҳодиса ва воқеалар... қадрият ҳисобланади»¹. Бундай қараш Ж. Туленов, Э. Юсупов, М. Хайруллаев, Х. Шайхова, М. Ҳабибуллаев, А. Абдуғафуров, Р. Нурмуҳаммедов, З. Гафуровларнинг тадқиқотларида ҳам мавжуддир. Қадриятларга ижтимоий, маданий, ахлоқий, миллий ва умуминсоний белгиларига қараб бундай кенг таъриф бериш олимларнинг иложи борича қадриятларнинг барча хусусиятларини қамраб олишга интилишидан келиб чиққан. Бу эса қадриятларни вақт ва маконда ҳар хил, ўзгарувчан, фақат позитив воқелиқ сифатида талқин қилишни келтириб чиқарган. Қадриятларга соф илмий—назарий тасаввур нуқтаи назаридан ёндашиш ҳам бор. Масалан, социолог А.И.Кравченко, «қадриятлар кўпчилик томонидан ижтимоий қўллаб—қувватланадиган эзгулик, адолат, ватанпарварлик, романтик севги, дўстлик каби ҳодисалар ҳақидаги тасаввурлардир... Улар шубҳа остига олинмайди, улар барча кишилар учун эталон, идеал бўлиб хизмат қилади»,² деб таъриф беради. Биринчидан, олимнинг қадриятларни, ҳатто улар барча кишилар учун «эталон, идеал бўлиб хизмат қилса—да», тасаввурлар тарзида талқин қилиши эътироз уйғотади. У тақдирда моддий—маданий бойликлар (Тоғмаҳал мақбараси, Хивадаги Ичан Қалъа ёдгорлик мажмуаси ва б.) қадриятларга кирмайдими?! Иккинчидан, субъектив воқеа—тасаввурларнинг барча (?!) кишилар учун бир хил «эталон, идеал» бўлишини фақат ҳаёлдагина тасаввур қилиш мумкин.

Қадриятлар «инсон ва инсоният учун аҳамиятли бўлган барча нарсалардир»,³ деган таъриф ҳам учрайди. Инсон ва инсоният учун аҳамиятли бўлмаган нарса борми ўзи? Ҳатто илоннинг заҳари ҳам киши учун аҳамиятли, керакли экани аксиома эмасми? Бироқ биз илон заҳарини қадрият деб атамаймиз.

Диссертацияда қадриятларга социомаданий ёндашилади ва улар инсон ва тарихий субъектларнинг ён—атрофни, оламни идрок этиши, ўзлаштириши ва ўзгартириши жараёнида яратган

¹ Фалсафа: қисқача изоҳли луғат. — Т.: Шарқ, 2004. — 372 б.

² Кравченко А.И. Социология. — М.: Логос — Екатеринбург: Деловая книга, 1999. — С.168.

³ Қаранг: Қадриятлар. // Мустақиллик: Изоҳли илмий—оммабоп луғат. — Т.: Шарқ, 1998. — 280 б.

моддий ҳамда маънавий бойликларнинг шахс ёки ижтимоий муҳит томонидан тан олинган меъёр, идеал, намуна, тимсол эканлиги эътироф этилади.

"Қадриятлар" борлиқ ва жамият, нарсалар, воқеалар, ҳодисалар, инсон ҳаёти, моддий ва маънавий бойликларнинг аҳамиятини кўрсатиш учун қўлланиладиган аксиологик тушунчадир. Диссертацияда улар объектив ва субъективлигига кўра моддий ва маънавий; маконда тарқалишига кўра — ҳудудий, минтақавий, умумсайёравий; ижтимоий ҳаёт соҳаларида намоён бўлишига кўра — илмий—маърифий, диний, сиёсий, маданий, иқтисодий; стратификацияга кўра — синфий, партиявий, гуруҳий; этномаданий хусусиятига кўра — миллий, синкретик, умуминсоний; вақтда келишига кўра — тарихий, умрбоқий; функцияларига кўра — бошқариш (кенг маънода), координациялаш, тадрижий ривожланишни таъминлашга қаратилган қадриятларга тасниф қилинади.

Миллий ва умуминсоний қадриятларнинг диалектик боғлиқлиги тарихий — маданий мерос, анъаналар, диний эътиқод, ижтимоий — тарихий тажриба, оилавий муносабатлар, турмуш тарзи, ахлоқий ва социал меъёрлар каби шахс ва жамият ҳаётидан муҳим ўрин олган воқеалар орқали очиб берилади. Айнан ушбу ижтимоий воқеликлар қадриятларга зарурлик, шартлик ва умрбоқийлик бахш этади, социомаданий ҳодиса сифатида инсон ва жамият ўртасидаги узвийликни, ривожланишда тадрижийликни таъминлайди.

Бобнинг **"Марказий Осиё мутафаккирлари шахс маънавиятининг шаклланишида миллий ва умуминсоний қадриятларнинг аҳамияти ҳақида"** деб номланган иккинчи (1.2) параграфида Ал — Хоразмий, Имом ал — Бухорий, Форобий, Беруний, Ибн Сино, Имом ат — Термизий, Рудакий, Носир Хисрав, Юсуф Хос Ҳожиб, Маҳмуд Қошғарий, Бурҳониддин Марғиноний, Яссавий, Низомулмулк, Паҳлавон Маҳмуд, Алишер Навоий, Аҳмад Дониш, Бердақ каби Марказий Осиё мутафаккирларининг қадриятларга оид қарашлари жамиятнинг маънавий — ахлоқий ҳаётида муҳим ўрин тутгани очиб берилади. Ушбу гуманистик қарашлар ҳозир ҳам ўз қимматини йўқотмаган. Улар:

- минтақадаги ички тарихий — маданий тажрибалар, анъаналар;
- ташқи тарихий — маданий ва интеграцион алоқалар;
- диний, ахлоқий, маънавий — руҳий изланишлар, инсон зотига хос бошқа кўплаб омиллар таъсирида миллий ва умуминсоний қадриятларга айлангани боис ёшларни маънавий шакллантиришга йўлланма, дастур қилиб олиниши мумкин.

Бугунги ёшларимизга миллий истиқлол учун курашган маърифатпарвар боболаримиз — жадиҳчилик ҳаракатининг йирик намоёндалари Мунавварқори Абдурашидхон ўғли, Беҳбудий, Фитрат, Абдулла Авлонийларнинг ҳаёти ва ижоди ибрат, маънавий идеал бўла олади.

«Миллий ва умуминсоний қадриятлар—ёшлар маънавий камолотининг муҳим омили» деб номланган иккинчи бобнинг **«Талаба ёшлар маънавияти ва миллий қадриятлар»** (2.1) параграфида Ўзбекистоннинг мустақил ривожланиши, миллий тараққиёти иқтисодий ва сиёсий ислохотлар билан бирга кишилар маънавиятини янгилаш йўлидан боришни тақозо этгани, бу вазифа маънавияти юксак, баркамол авлодни етиштириш гоёси билан боғлиқлиги очиб берилади.

Маънавий янгиланиш миллий мафкура орқали амалга оширилади ва у инсон омили билан боғлиқдир. Маънавий янгиланиш жамиятнинг ҳар бир фуқаросига дахлдорлиги, ҳар бир кишининг орзу—истакларига, ҳаётини интилишларига мос келиши билан аҳамиятлидир. - Диссертацияда маънавий янгиланиш билан миллий қадриятлар ўртасидаги диалектик алоқадорлик инсон, унинг манфаатлари, камолотни кўзлаган интилишлари орқали уйғунлашиши очиб берилади. Шунинг учун маънавий янгиланиш объектив ва субъектив сабаблар боис унутилган тарихий—маданий, миллий қадриятларни қайта англаш ва қайта тиклаш, улардан ижтимоий тажрибада кенг фойдаланиш демақдир. Ушбу қадриятларни сўзда эътироф этиш етарли эмас, уларни ижтимоий тажрибага кенг жорий этиш, маънавий—руҳий тарбиянинг ажралмас атрибутига айлантириш ҳам зарурдир.

Бобнинг **«Умуминсоний қадриятлар ва талаба ёшларнинг маънавий шаклланиши»** (2.2) параграфида умуминсоний қадриятларни ёшларнинг ҳаёт тарзига, ижодий тараққиёт, амалиёт ва кўндалик турмуш мезонларига айлантириш муаммолари ўрганилади. Ушбу мезонлар қуйидаги йўналишларда намоён бўлади:

- жаҳон аҳли ва тараққийпарвар давлатлар билан маданий—интеграцион алоқалар ўрнатишда;
- минтақавий қадриятларни асраш ва ривожлантириш учун иқтисодий, маданий, сиёсий ва этнорегионал алоқаларни кенгайтиришда;
- динлардаги умуминсоний қадриятлардан миллий—маънавий тикланишда фойдаланишда;
- тараққиёт учун хавф туғдираётган деструктив ҳодисалар ва кучларга қарши курашиш учун тараққийпарвар кучлар билан бирлашишда;

• демократияни, унинг ҳаёт тарзига айланишини қўллаб-қувватлаш, инсон ҳуқуқларига риоя этишда;

• илм — фан, маърифат, таълим ва ахборот соҳасидаги очиқ ҳамкорлик қилишда.

Диссертацияда ушбу йўналишларнинг ўзига хос жиҳатлари, уларнинг талаба ёшлар маънавий оламига таъсири, бу борада мустақиллик йилларида амалга оширилган чора — тадбирлар таҳлил қилинган. Унда демократия, эрк, ҳуқуқнинг ёшлар маънавий ҳаётидаги ўрни очиқ берилган. Чунки ҳуқуқ — умуминсоний ва миллий маданият ҳодисаси бўлиб, унда у ёки бу цивилизация кадриятлари ўз аксини топади. Демак, демократия ва инсоний ҳуқуқ нормаларини қарор топтириш, уларни ҳаёт тарзининг атрибутига айлантириш ёшлар маънавиятида умуминсоний кадриятларнинг барқарор ўрин эгаллашини таъминлайди. Аксинча, демократия ва инсон ҳуқуқларига қарши ҳар қандай ҳаракат шахсни маънавий таназзулга олиб келади.

«Талаба ёшларда ҳаётий мақсадни шакллантириш масалалари» деб номланган учинчи бобнинг биринчи (3.1) параграфида **«Миллий кадриятлар ва талаба ёшларда ҳаётий мақсадни шакллантириш масалалари»** тадқиқ этилади.

Яшашдан маъно, мақсад қидириш инсонга хос хислатдир. Ҳаётий мақсадига эга инсон ён — атрофга, жамиятдаги ўзгаришларга онгли, фаол муносабатда бўлади, ўзининг, таниқли руҳшунос С.А.Рубинштейн ибораси билан айтганда, «ҳаёт субъекти» эканлигини ҳис этади. Миллий ва умуминсоний кадриятларнинг талаба ёшлар ҳаётий мақсадига таъсир даражалари социологик сўровнома ёрдамида аниқланди. «Ҳаётий мақсадингизни белгилаб олишингизда қуйидаги қайси миллий кадриятлар муҳим аҳамиятга эга?» деган саволга бюджетда ўқиётган 1 курс респондент — талабаларининг 74 %, контрактда ўқиётганларнинг 81 % «ота — онам ҳоҳишлари» деб жавоб берган. Бюджетда ўқиётган 4 курс респондент — талабаларининг жавоби 41 % ва контрактда ўқиётган талаба — респондентларнинг жавоби 50,5 % ни ташкил этган. Агар биринчи курс талабаларида ота — оналарининг ҳоҳишларига итоат этиш юқори кўрсаткич берса, у тўртинчи курсга келиб деярли икки марта қисқаради. Юқори курсга ўтиши билан талабаларда мустақил яшашга, ўз ҳаётий мақсадларини ўзлари белгилашга интилиш ошади. Бу фикрнинг тўғрилиги «ҳаётий мақсадларимни белгилаб олишда ўзимнинг шахсий режаларим бор» деган жавобда янада яққол акс этади. Демак, халқимизнинг «ота — онагни ҳурмат қил» ўтиги миллий кадрият сифатида талаба ёшлар онгида чуқур ўрнашиб қолган, аммо у тўртинчи курсга келиб таълим — тарбия, билим, ўқув

юртидаги ижтимоий — маданий ва ижодий муҳит таъсирида трансформацияга учрайди.

Таъқиқот давомида юқори курсга ўтиши билан кўпгина талабаларда бошқа соҳа билан шуғулланиш иштиёқи пайдо бўлиши аниқланди. Жавоблар ичида «Бизнес билан шуғулланаман» деган жавоб етакчи ўринни эгаллайди. Агар биринчи курс талабалари ичида бизнес билан шуғулланиш 14 % ни эгалласа, тўртинчи курс талабаларида у 36 % ни ташкил этади. Ундан кейин «Чет элларда ишлаб келиш ниятим бор» деган жавоб (6% ва 12%) келади.

«Талаба ёшлар маънавиятига ҳаётий мақсад ва умуминсоний қадриятларнинг диалектик таъсири» охириги (3.2.) параграфда ўрганилади. Унда, бир томондан, миллий қадриятларнинг етакчи ўринда туриши, иккинчи томондан, уларнинг илм, фан, тарбия жараёнида, ижтимоий ўзгаришлар таъсирида трансформацияга учраши, тараққий этган давлатларда қарор топган қадриятлар билан уйғунлашуви ёритилади.

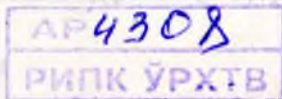
«Талаба ёшларда умуминсоний қадриятларни шакллантириш учун яна нималарга эътибор бериш лозим?» деган саволимизга олинган жавоблар ичида «Маънавий қадриятларни кенг тарғиб қилиш зарур» деган жавоб етакчи ўрин эгаллайди. Ундан кейин тартиб билан «Хурфикрликни ривожлантириш зарур», «Ишбилармонликни ривожлантириш керак», «Жаҳон халқлари санъати ва маданиятини ўрганиш лозим», «Халқаро алоқаларни кўлаб — қувватлаш керак», «Инсон ҳуқуқлари ва эркини мустаҳкамлаш лозим» деган жавоблар келади.

Демак, талаба — респондентлар маънавий қадриятларга катта эътибор беришади. Уларда хурфикрлик ва ишбилармонликни ривожлантиришга, жаҳон халқлари санъати, маданияти ва таълимотларини ўрганишга қизиқиш юқоридир. Шу маънода талаба — ёшларни ҳаётий мақсадини шакллантиришга ўргатиш бугунги фуқаролик жамияти ва демократик ҳуқуқий давлат қуриш жараёнида муҳим ижтимоий аҳамиятта эгадир.

Ш. Х У Л О С А

Илмий изланишлар қуйидаги хулосаларга олиб келди:

Биринчидан, халқимиз ҳаёт тарзидан жой олган қадриятлар ўзининг тарихий — маданий илдиизига эга. Улар узоқ ривожланиш, гоҳо кескин курашлар жараёнида синовдан ўтган, тобланган. Шунинг учун қадриятлар шунчаки эъзозланадиган, қайд этиладиган бойликлар, рамзлар, белгилар йиғиндиси эмас, балки улар ҳаёт ва келажакка таъсир этувчи, у ёки бу

тажрибани баҳоловчи, даврнинг мақсад ва режаларини белгилаб берувчи ўзига хос мезонлар ҳамдир.

Иккинчидан, миллий ва умуминсоний қадриятлар ўртасидаги диалектик боғлиқлик маълум бир объектив ижтимоий – тарихий муҳит таъсирида, маданий негизлар объектив ва субъектив омиллар асосида юзага келади. Агар объектив ижтимоий – тарихий муҳит аниқ давр, муносабатлар ва интеграцион алоқалар орқали миллий ва умуминсоний қадриятларнинг шаклланишига, уларнинг диалектик ривожланишига таъсир кўрсатса, маданий негизлар ва субъектив омиллар эса уларни аниқ кўринишларда ифодалаб, синтезлаштиришда намоён бўлади. Шунинг учун миллий ва умуминсоний қадриятлар диалектикасини объектив ижтимоий – тарихий муҳитдан алоҳида қараш мумкин бўлмаганидек, уларни маданий негизлар ва субъектив омиллар таъсиридан ҳам айрича қараш мумкин эмас.

Учинчидан, шахс маънавиятини шакллантириш масалалари ҳар доим Ўрта Осиё мутафаккирларининг диққат марказида турган. Бироқ уларнинг маданий меросига таяниш мавжуд фикрларни шунчаки такрорлаш ёки улуғлаш йулидан эмас, балки уларни жамият, ёшлар дуч келадиган муаммолар билан боғлашни тақозо этади.

Тўртинчидан, Республикамиз жаҳон ҳамжамияти ўртасида ўзига хос ўрин эгаллашга, ўзининг маънавий – интеллектуал салоҳиятини намоён этишга интилоқда. Бу улуғвор мақсад умуминсоний қадриятларга содиқликни, уларни ички ҳаётга, кишиларнинг ижтимоий, сиёсий ва маънавий фаолиятига сингдиришни талаб этади.

Умуминсоний қадриятлар ҳақидаги аниқ тасаввурлар ёшларда жаҳон эътироф этаётган тамойиллар ва тартибларга, бошқа халқларнинг маънавий бойликларини эгаллашга қизиқиш уйғотиши мумкин. Ёшлар реал турмуш талабларига жавоб бера оладиган, уларга ҳаётий мақсадни кўрсата оладиган қадриятларнигина қўллаб – қувватлайдилар.

Бешинчидан, ёшлар ҳаётнинг ҳақиқий ва тўлақонли субъекти бўлмагунча, уларнинг маънавиятида, онги, дунёқароши ва турмуш тарзида бирор ўзгариш кутиш қийин. Ҳаётнинг том маънодаги субъекти бўлиш эса дастлаб ҳаётий мақсадни белгилашда намоён бўлади.

Талаба – ёшлар жамият маънавий ҳаётида содир бўладиган позитив ўзгаришларни чуқур ҳис этадилар. Уларда миллий қадриятларга ҳурмат билан қараш, умуминсоний қадриятларни ўзлаштиришга қизиқиш юқори. Бироқ миллий ва умуминсоний қадриятлар диалектикаси талаба ёшлар маънавиятида турли йўналишларда, кўламларда намоён бўлади. Гоҳо эса улардан бири

устун келади ва замонавий ёндашишлар ўртасида баҳс, мунозара, фикрлар тўқнашувига сабаб бўлади. Масалан, талаба – респондентларда ҳаётий мақсадни ота – оналарининг хоҳиши, истаги ва кўрсатмаларига мувофиқ, белгилаш етакчи ўринда туради. Юқори курсга ўтгач эса уларда мустақил яшашга интилиш кучаяди. Аммо бу маълум бир илмга, ижтимоий – сиёсий ва маданий тажрибага эга талаба ёшларда кўзга ташланади. Демак, ёшлар маънавиятида умуминсоний негизларга эга бўлган илм, фан, маданият, жаҳон аҳли тан олган нормалар, тартиблар муҳим ўрин эгаллаши лозим. Чунки илм – фан, цивилизация шахннинг ўз интеллектуал салоҳиятига, кучига ишонишини, уларни ҳаётий мақсадни рўёбга чиқаришга йўналтиришини қўллаб – қувватлайди.

Олтинчидан, талаба ёшларнинг ҳаётий мақсадини шакллантириш уларнинг маънавиятини шакллантириш ҳамдир. Чунки ҳаётий мақсад талабаларнинг ички руҳий оламини, у орқали эса ён – атрофга муносабатларини шакллантириш билан боғлиқ ижтимоий аҳамиятга эга воқелиқдир.

Еттинчидан, талаба ёшлар умуминсоний қадриятларга айланган ишбилармонликка, тинчликни, тараққиётни асраш учун курашга ҳам бефарқ қарамайдилар. Улар ишбилармонликни моддий – иқтисодий тараққиётнинг, фаровонликнинг асоси деб биладилар.

Талаба ёшларимизда жаҳон маданияти ва цивилизацияси, ижтимоий – сиёсий фикрлари билан чуқурроқ танишишга, улардаги инновацияларни ўрганишга хоҳиш кучли. Айнан ушбу истак уларни чет тилларни ўрганишга, интернетдан фойдаланиб, ўз тенгқурлари билан алоқалар ўрнатишга ундамоқда. Демак, талаба ёшлар маънавияти кенг ижтимоий, иқтисодий ва ижодий алоқалар ўрнатишга, жаҳон халқлари эришган ютуқлардан баҳраманд бўлишга йўналтирилган.

IV. Тадқиқот натижаларидан қуйидаги тавсиялар келиб чиқади:

1. Талаба ёшларда қадриятлар ҳақида илмий – назарий билимларни шакллантириш учун ўқув юртлири дастурига «Аксиология» фани бўйича махсус курс киритиш;

2. «Аксиология»га оид талаба ёшлар ва кенг китобхонлар учун махсус лўғат чоп этиш;

3. Аҳолининг бошқа ижтимоий – демографик қатламларида миллий ва умуминсоний қадриятларнинг шаклланишини илмий муаммо сифатида махсус тадқиқ қилиш;

4. Қадриятлардаги умумий ва хусусий белгиларни сақлаб қолиш ва шу тариқа маданиятдаги ички ранг—барангликни ривожлантириш;

5. Оммавий ахборот воситаларида «Қадриятлар» рукни, студияси ва эшиттиришларини ташкил этиш;

6. Маҳаллаларда ёшларга мўлжаллаб «Оила ва қадриятлар», «Умуминсоний ва миллий қадриятлар», «Ёшлар ва демократик қадриятлар», «Ким бўлсам экан?», «Ҳаётий мақсадингиз борми?», «Маънавий идеалим» мавзуларида маданий—маърифий тадбирлар ўтказиб бориш зарур.

V. ТАДҚИҚОТНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ МУАЛЛИФНИНГ ҚУЙИДАГИ ИЛМИЙ ИШЛАРИДА ЎЗ ИФОДАСINI ТОПГАН:

1. Темирова Н.Э. Миллий ғоя — халқни, миллатни бирлаштирувчи омил. //Мустақил Ўзбекистон: фалсафа фанларининг долзарб муаммолари (маърузаларнинг қисқача матнлари). Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси И.М.Мўминов номидаги Фалсафа ва ҳуқуқ институти. —Т.: 1999. —101—103 б.
2. Темирова Н.Э. Миллий истиқлол ғояси ва миллий мафкура бугунги куннинг долзарб мавзуси. //Миллий истиқлол ғояси ва мафкураси: фалсафий ва ҳуқуқий жиҳатлар (маърузаларнинг қисқача матнлари. 1 жилд). Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси И.М.Мўминов номидаги Фалсафа ва ҳуқуқ институти. —Т.: 2001. — 56—57 б.
3. Темирова Н.Э. Комил инсон — миллий истиқлол ғоясининг мақсади. //Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. Ўрта махсус касб—ҳунар таълим муассасалари учун қўлланма. —Т.: 2001. —160—164 б.
4. Темирова Н.Э. Талаба ёшларда ҳаётий мақсадни шакллантириш муаммолари. // ГудДУ ахборотномаси, 2004, 2—сон. —61—67 б.
5. Темирова Н.Э. Фалсафанинг таълим—тарбия салоҳияти. //Таълим тизимида ижтимоий—гуманитар фанлар, Т.:ТДТУ, 2003, 3—4—сонлар. — 75—78 б.
6. Темирова Н.Э. Фалсафанинг долзарб муаммолари. //Фалсафа ва ҳуқуқ, Т.: Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси И.Мўминов номидаги Фалсафа ва ҳуқуқ институти, 2004, 1—сон. — 67—69 б.

7. Темирова Н.Э. Ёшлар—келажак пойдевори. //Жамият ва бошқарув, Т.: 2004, 2—сон. — 76—77 б.
8. Темирова Н. Маънавий янгиланишда миллий ва умуминсоний қадриятларнинг ўрни. //«Ёшлар онги, қалби ва дунёқарашини шакллантириш ҳозирги куннинг долзарб масаласи» мавзусидаги Республика илмий—услубий анжумани тўплами. 1—қисм. — Гулистон, 2006. — 96—97 б.
9. Темирова Н. Преподаватель русского языка как пропагандист идеи национальной независимости. // Проблемы обучения русскому языку и литературе в системе непрерывного образования на основе новых педагогических и информационных технологий. Материалы Республиканской научно-практической конференции. — Гулистан, 2006. — С.60-62 (Ҷаммуаллифликда).

**Фалсафа фанлари номзоди илмий даражасига талабгор
Темирова Нилуфар Эркиновнанинг 09.00.11. – ижтимоий
фалсафа ихтисослиги бўйича «Талаба ёшларнинг маънавий
шаклланишида миллий ва умуминсоний
қадриятлар диалектикаси» мавзусидаги
диссертациясининг**

РЕЗЮМЕСИ

Таянч (энг муҳим) тушунчалар: ёшлар маънавияти, талаба ёшлар, қадриятлар, миллий ва умуминсоний қадриятлар, маънавий янгилаш, маданий мерос, ижтимоий – тарихий тажриба, диалектика, ҳаётини мақсад, дифференциал ёндашув, миллий тараққиёт, интеллектуал салоҳият, «ҳаёт субъекти».

Тадқиқот объектлари: талаба ёшлар маънавияти, миллий ва умуминсоний қадриятлар.

Тадқиқотнинг мақсади. Талаба ёшлар маънавиятининг шаклланишига миллий ва умуминсоний қадриятларнинг диалектик таъсирини ўрганишдир.

Тадқиқот усуллари: анализ ва синтез, аксиологик – дифференциал ёндашув, интервью, суҳбат, оммавий сўроқ, маънавий – маданий жараёнлар социодинамикасини кузатиш, тарихийлик ва объективлик.

Олинган натижалар ва уларнинг янгилиги. Диссертацияда талаба ёшлар маънавиятини шакллантириш миллий ва умуминсоний қадриятларни талаба ёшларнинг оламни, ён – атрофни билишга, ижтимоий – тарихий тажрибаларни ва жаҳон халқлари маданиятини, ҳаётдаги инновацион ўзгаришларни ўрганишга бўлган қизиқишлари ҳамда ҳаётини мақсади билан боғлашни тақозо этади, деган гоя асосланган ва илгари сурилган.

Тадқиқотнинг илмий ва амалий аҳамияти. Тадқиқот натижалардан илмий изланишлар олиб бориш, дарслик ва ўқув қўлланмалари тайёрлаш, ижтимоий – тарбиявий муассасалар фаолиятида оммавий – маданий тадбирлар ташкил этишида педагогик технология усули сифатида фойдаланиш мумкин.

Татбиқ этиш даражаси. Тадқиқот натижалари муаллифнинг илмий – назарий анжуманлардаги маърузаларида, турли журналлардаги мақолаларида ўз ифодасини топган. Улар «Камолот» ёшлар ижтимоий ҳаракати, тарбиячилар, ўқитувчилар, оммавий ахборот воситалари ходимлари, ёшлар билан ишлайдиган ташкилотлар учун аҳамиятлидир.

Қўлланиш (фойдаланиш) соҳаси. Диссертация хулосаларидан, унда илгари сурилган гоя, фикрлардан ҳамда қўлланилган тадқиқот усулларида ўқув юртлари ва ижтимоий – педагогик институтлар фаолиятида фойдаланиш мумкин.

РЕЗЮМЕ

диссертации Темировой Нилуфар Эркиновны на тему
**«Диалектика национальных и общечеловеческих ценностей в
духовном формировании студенческой молодёжи»** на
соискание учёной степени кандидата философских наук по
специальности 09.00.11. – социальная философия

Ключевые понятия: духовность молодёжи, студенческая молодёжь, ценности, национальные и общечеловеческие ценности, духовное обновление, культурное наследие, социально – исторический опыт, диалектика, жизненная позиция, дифференциальный подход, национальный прогресс, интеллектуальный потенциал, «субъект жизни»

Объекты исследования: духовность студенческой молодёжи, национальные и общечеловеческие ценности.

Цель исследования. Изучение диалектического влияния национальных и общечеловеческих ценностей на формирование духовности студенческой молодёжи.

Методы исследования: анализ и синтез, аксиологическо – дифференциальный подход, интервью, беседа, массовый опрос, наблюдение за социодинамикой духовно – культурных процессов, историчность и объективность.

Полученные результаты и их новизна. Выдвинуты и обоснованы идеи влияния национальных и общечеловеческих ценностей на формирование духовности студенческой молодёжи, их заинтересованности в изучении мира, окружающей среды, социально – исторического опыта и культур народов мира, инновационных изменений, происходящих в жизни.

Научная и практическая значимость исследования. Полученные результаты могут быть использованы при разработке учебников, учебных пособий, организации массово – культурных мероприятий в деятельности общественно – воспитательных учреждений в качестве метода педагогической технологии.

Степень внедрения. Результаты диссертационного исследования нашли своё отражение в докладах на научно – теоретических конференциях, различных публикациях автора. Они могут быть использованы членами общественного движения «Камолот», воспитателями, учителями, работниками средств массовой информации и организациями, работающими с молодёжью.

Сфера применения. Заключение, выводы и выдвинутые в исследовании идеи, а также методы исследования могут быть использованы в деятельности учебных заведений и общественно – педагогических институтов.

RESUME

Thesis of Temirova Nilufar Erkinovna on the academic degree competition of candidate of philosophical sciences, Speciality: 09.00.11.- social philosophy Subject: "Dialectics of the national and universal values in the formation of spirituality of student youth"

Key words: spirituality of youth, students youth, values, national and universal values, spiritual renovation, cultural heritage, social and historical experience, dialectics, life aim, national process, intellectual ability, the "subject of life".

Objects of investigation: spirituality of student youth, national and universal values.

The aim of investigation: social and philosophical investigation of the dialectics of national and universal values in the formation of the spirituality of the youth.

Methods of investigation: analysis and synthesis, differential and acsiological approach, interviews, talks, mass opinion survey, observation of sociodynamics in cultural and spiritual processes, historicity and objectivity.

The results achieved and their novelty: the idea about the formation of the spirituality of the youth demands the supplying dialectical unity of national and universal values with the striving of the youth to cognition of the outside world, the reality, social and historical experiences of the previous generations, world peoples culture, innovational processes which are taking place in the world and their life aims today.

Practical significance: the results of the investigation could be used in scientific and research works, in compiling of textbooks and handouts, in the activities of social and pedagogical institutions, in organizing cultural and upbringing events as a means of new pedagogical technology.

Degree of application: the research work results have found their reflection in the reports on scientific-theoretical conferences, in different publications of author. They can be used by the members of public move "Kamolot", trainers, teachers, broadcast workers and organizations, working with the youth.

Sphere of usage: the suspected ideas and the gained conclusions could be applied in the spiritual and moral upbringing of the young people, in the formation of the national and universal values in them.

ТаДқиқотчи

Темирова Н.Э.

Босишга 20.05 2006 йилда руҳсат этилди. Хажми 1,5 босма
табоқ. Бичими 60x84 1/16. Адади 100 нусхада. Буюртма № 27

Гулистон Давлат Университети босмахонасида чоп этилди.